

TÜRKÂN HATUN

Yard. Doç. Dr. Ahmet Vehbi ECER*

Türkân mı-Terken mi?

Bu makalemizde ele alacağımız Türkân Hatun, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (1072-1092) hanımlarından biridir. Tarihte, devlet yönetiminde ve siyasetinde ağırlığı olan bu hanım sultan bazı eserlerde «Türkân», bazı eserlerde de «Terken Hatun» adıyla anılmaktadır. Kanaatimizce bu hanım sultanın adının Türkân Hatun olması gerekmektedir. Zira «Terken» adı, bir hanım adı olmaktan ziyade bir makam adıdır, bir ünvanıdır. Bu ünvan ilk defa Uygur'lar (744-1335) zamanında (1-a), kullanılmış, daha sonra ise «XI. yüzyılda Karahanlıların hükümdarlar için kullandıkları ünvanlardan biri (1-b)» olmuştur. Selçuklularda da kullanılan bu ünvan sahibi hanımların kendilerine ait yurtluk (iktâ) vilayetleri, divan teşkilatları, askerleri, hazineleri vardır (2). Bunlar Sultan hanımlarıdır. Bu anlamda Türkân Hatun bir Terken'dir (3). Bu sebeple biz Sultan Melikşah'ın hanımından aksinin kullanılmasının yanlış olmamasına rağmen- Türkân Hatun olarak bahsedeceğiz.

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

- 1./a. Uygurlar'a ilgili kısa bilgi için bak : Anıl Çeçen, Tarihte Türk Devletleri, İstanbul, 2, 61-67.
- 1./b. Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilâtı, Ankara, 1981, 138.
2. Osman Turan, «Terken Ünvanı», Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Ankara, 1944, I, 67-73; Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 1969, I, 127; Osman Turan, Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1969, 241; Genç, 138.
3. «Terken ünvanı bu devlet (Karahanlı) vasıtasıyla, başta Selçuklular olmak üzere öteki bazı Türk devletlerine, özellikle hatun ünvanı olarak geçmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri, Sultan Melikşah'ın karısı Celâliye Hatun'un ünvanıdır. Batı Karahanlılardan Şemsü'l-Mülk'ün amcası İsa'nın kızı olan bu Hatun, Selçuk'lu kaynaklarında Terken Hatun ünvanı ile anılmıştır.» Genç, 194.

Neden Türkân Hatun?

Türkân Hatun, tarihte adından bahsettirmiş, devlet yönetimi ve siyasetinde ağırlığını hissettirmiş olan hanım sultanlardan biridir (4). Kendisi Karahanlı (960-1212) İliğ Han'ın torunu, Semerkand Hükümdarı Şems ül-Mülk Ebu'l-Hasan Nasr'ın amca çocuğudur. İliğ tabiri, Uygurlarda, Karahanlılarda (5), Selçuklularda hükümdar ve hükümdar ailesine mensup prenslere verilen yüksek bir ünvanıdır. Bir tarihçimizin ifadeleriyle: «İliğ», Osmanlıların kullandığı devletlü deyiminin tam karşılığı olarak hem devletin, hem ülkenin, hem de saltanatın sahibi manasına gelmektedir (6).» Yani Türkân Hatun İliğ (yani Karahanlı sultan) soyundan gelmektedir (7). Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Türkân Hatun'un babası hakkında bir vesileyle şu bilgiyi verir:

«Melikşah Karahanlılardan (Celâliye Hatun) diye anılan bir prenses ile evlendi. Melikşah devrinde dergâhta (sultan sarayı) aşırı nüfuz sahibi olup devlet işlerine müdahalelerde bulunan ve kaynaklarca umumiyetle Karahanlı Tafgaç veya Tamgaç Han'ın kızı olarak gösterilen bu meşhur prenses Semerkand hükümdarı Şems ül-Mülk'ün amcası İsa Han'ın kızı idi (8).»

Türkân Hatunun babası için kullanılan Tamgaç Han tabiri de Karahanlılarda bir ünvanı ifade eder. Bu tabir (Tamgaç), Tafgaç, Tavgaç ve Tabgaç olarak da kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda Tibet'de bir merkez, yani coğrafi ad olarak kullanılan

4. Türkân Hatun hakkında ansiklopedik bilgi için bakınız: Ş. Sami Kamus ül-A'lâm, İstanbul, 1891, III, 1642; Ömer Rıza Kehhâl e,A'lâm ün-Nisâ fi Alem il-Arab ve'l-İslâm, Şam, 1959, I, 169-171; Turan, Selçuklular Tarihi, 114.
5. Uygurlar ve Karahanlılarla ilgili ansiklopedik bilgi için bak: Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, 1982, 54-58; Erdoğan Merçil, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1985, 19-34; Çeçen, 61-76.
6. Genç, 83.
7. İliğ için bak: Mirza Bala, I «İliğ», İslâm Ansiklopedisi (İA), V-1, 972-973; «İliğ», Türk Ansiklopedisi, XX. 82; Omelya Pritsak, «Karahanlılar» İA, VI, 251-273; W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Yayıncı: K.Y. Kopruman-A.İ. Aka, Ankara, 1975, 98; Genç, 82-83; 130-133; Osman Turan, «İliğ Ünvanı Hakkında», Tarih Mecmuası, İstanbul, 1952, VII-VIII, 192-199.
8. İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah, İstanbul, 1973, 7. Aynı bilgiler için bak: Hakkı Dursun Yıldız (Redaktör), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1988, VII, 119-120, 130.

bu tabir (9), Çinli manasını da ifade etmektedir. Kaşkarlı Mahmud'un eserinden hareketle terime açıklık getirmeye çalışan Prof. Dr. Reşad Genç, Karahanlı Hükümdarlarına Tavgaç Han ünvanının verilmesinin «ülkesi büyük ve eski» anlamına geldiğine işaretle şunları yazar.

«O'nun şu sözlerine bakarak, Karahanlıların hem saltanatlarının köklerinin eskiliğine inanıldığı ve hem de kendilerini Çin'in hâkimi olarak telâkki ettiklerini çıkarmak mümkündür. Nitekim onlar... Melik ül-maşrık v'es-Sîn ünvanını da kullanmışlardır ki kanaatimizce bu ünvan Tavgaç Han ünvanının arapçaya tercümesinden başka birşey değildir ve onların kendilerini doğunun ve Çin'in hakimleri olarak gördüklerinin bir ifadesidir (10).»

Bütün bu açıklamalardan Türkân Hatun'un babası ve dedesi için kullanılan Tavgaç ve İliğ tabirlerinden onun soylu bir ailenin kızı olduğu, belirli bir hükümdar ailenin kızı olduğu, belirli bir hükümdar ailesi gibi bir mevkie sahip bulunduğu sonucunu çıkartabiliriz (11).

Karahanlı hükümdar soyundan olan ve Karahanlı Sultan Sarayında yetişen Türkân Hatun'un doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kaynaklarda 1065 yılında Selçuklu Şehzadesi Melikşah ile evlendiği kaydına rastlamaktayız (12). Daha sonraları ise 1088 yılında doğan oğlu Mahmud'u sultan yapmak için gösterdiği faaliyetler ve çabalar olduğu kadar Melikşah üzerindeki nüfuzu ile de dikkati çekti (13). Prof. Dr. Hasan İbrahim Hasan'ın: «Zekası, dehası ve Melikşah üzerindeki nüfuzuyla meşhur» diye nitelendirdiği (14) Türkân Hatun için merhum Prof. Dr. Osman Turan, O'nun yalnız Melikşah üzerinde değil, «devlet adamları ve kumandanlar üzerinde de büyük nüfuzu» bulundu-

9. Bak: Ramazan Şeşen, İslâm Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, 1985, 28, 97.
10. Genç, 136-137.
11. Tavgaç (Tavgaç, Tafgaç, Tabgaç) için bak: İsmet Parmaksızoğlu, «Melikşah», Türk Ansiklopedisi, XXIII, 463-465; Emel Esin, İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâmiyete Giriş, İstanbul, 1978, 137; W. Barthold, Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, Çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1981, 380; Genç, 136-37.
12. Yıldız, VII, 119-120, 130; Kafesoğlu, 7 vd.
13. Mercil, 61.
14. Hasan İbrahim Hasan, İslâm Tarihi (Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal), Çev: İ. Yiğit- İstanbul, 1986, V. 54;

ğuna işaret eder (15). Prof. Dr. Osman Turan'a göre Türkân Hatun'un bu nüfuz ve ihtirası «devletin dahili savaflara ve parçalanmaya maruz kalmasına (15) sebep olmuş, «büyük ve meş'um rol sahibi» olarak tarihe geçmesini (16) sağlamıştır. İşte bütün bu sebeplerden ve özelliklerinden dolayı Süryani tarihçi Bar Hebraeus (Gregory Ebu'l-Ferec)'in, «Türkân Hatun, zeki bir kadın olduğu için devletin işlerini idare etti» ifadesiyle zekâsını ve yöneticiliğini tastik ettiği (17) Türkân Hatunun eldeki kaynaklara göre hayatını ve faaliyetlerini ele almayı düşündük.

Türkân Hatun ve Faaliyetleri :

Karahanlıların soylu sultan ailesinin görgülü ve kültürlü kızı olarak dünyaya geldiği anlaşılan Türkân Hatun 1065 yılında Selçuklu Şehzadesi Melikşah ile evlendi. Melikşahın Selçuklu Sultanı oluşundan sonra devlet yönetiminin ortağı yani terken oldu. Melikşah'ı belirli oranda etkisi altına aldı. Türkân Hatun, Melikşah üzerindeki etki ve otoritesini, Melikşahtan sonrası için düşündüğü devlet yönetimi konusundaki arzuları doğrultusunda yönlendirdi. O, 1088 yılında doğan Mahmud'u Melikşah'dan sonra sultan yapmayı aklına koydu. Bu konuda Melikşah'ın ölümünden önce girişimlerde bulundu. Bu teşebbüs ve çalışmalarının karşısında olduğunu bildiği Sultan Melikşah'ın veziri Nizam ül-Mülk'ü (1018-1092) (18) Sultanın gözünden düşürmek için hedef seçti. Nizam ül-Mülk ile Sultanın arasının açılmasının teminine çalışıldı. Nizam ül-Mülk'ün çok uzun süren vezirliği ve devlet yönetimindeki müsamahasız disiplini O'na karşı zaten çevresinde memnun olmayanların sayısının çoğalmasına ve diğer devlet adamlarının kıskanmalarına sebep olmuştu. Çağdaş bir araştırmacı Melikşah ile veziri arasının açılmasını «Padişah ile vezir arasındaki anlaşmazlıkların sebebi, vezirin yönetimdeki ağırlığının ve itibarının günden güne artmasıydı» cümlesiyle (19) özetler.

15. Turan, Türk Cihan Hakimiyeti, I, 128; Meselâ Batı Karahalı Kağanı Ahmet Hanı esir alan Melikşah, Türkân Hatun'un ricasiyle onu affetti. Yeniden Han yaparak Semerkand'a yolladı. Bu olay Türkân Hatun'un Sultan üzerindeki nüfuzunu gösterir. Bak: Yılmaz Öztuna, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1977, II, 85.
16. Turan, Türk Cihan Hakimiyeti, I, 128.
17. Gregory Ebu'l Farac (Bar Hebraeus), Ebu'l Faras Tarihi, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 194 s. I. 334.
18. Nizamülmülk için bak: İbrahim Kafesoğlu, Nizamü'l-Mülk, İA, IX, 329-333, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, Siyeru A'lâm in-Nubelâ, Beyrut, 1986, XIX, 94-96.
19. Bediullah Debîri Nejad «Selçuklular Devrinde Kültürel Durum», ERDEM, Ankara, Mayıs, 1987, Sayı: 8, 479-490.

Kuşkusuz Melikşah ile vezirinin arasının açılmasında Türkan Hatunun rolü daha da ağır basmaktadır. Zira Nizam ül-Mülk, Melikşah'dan daha sonra Melihşahın büyük oğlu Berkyâruk'un (20) Sultan olmasını istiyordu. Buna karşılık oğlu Mahmud'u Selçuklu sultanı yapmayı düşünen Türkân Hâtun Nizâmü'l-Mülk'e karşı kızgınlık içindeydi. Bu düşünce ve kızgınlıkla hareket eden Türkân Hatun Tâc ül-Mülk'ün de desteğiyle Nizam ül-Mülk'ün vezirlikten düşürülmesini sağladı ve kendi taraftarı olan Tac ül-Mülk Ebu'l-Ganaim el-Kummi'yi vezir tayin ettirdi. (1092) Dr. Bedi'ullah Debîrî Nejad, Türkân Hatun ile vezir arasındaki mücadelenin sebep ve boyutlarını şöyle açıklar :

«Terken Hatun ile Nizam ül-Mülk arasında ortaya çıkan ihtilâfın sebebi ise, Melikşah'ın yerine geçecek olan kimse konusundaydı. Vezir, Berkyâruk'un Terken Hatun da küçük oğlu Mahmud'un padişah olmasını istiyordu. Bu görüş ayrılıkları Nizam ül-Mülk'ün görevi bırakmasına sebep oldu. Onun yerini Tâc ül-Mülk Ebu'l-Ganaim Kummi aldı. Bu durum bir bakıma Mahmud'un padişah olmasını isteyenlerle Nizam ül-Mülk'ün amansız düşmanı şiiilerin bir zaferi sayılabilir (21).»

Nizam ül-Mülk vezaretten ayrıldıktan kısa bir süre sonra bir bätinî fedâisi tarafından (1092 de) öldürüldü (22).

Türkân Hatun hakimiyetini ve siyasetini çok yönlü bir temele oturtmak istediği için olmalı ki kızı Mehmelek Hatun'u 1081 (H/474) yılında Abbasi Halifesi Muktedî (1056-1094) ile evlendirdi. Dügün tamamen Türk töresine göre yapıldı (23). Böylece

20. Beryaruk'la ilgili kısa bilgi için bak: Zehed XIX, 195-196; K.V. Zettersteenh, «Berk yaruk», İA, II. 256-258.
21. Bediullâh Delûrî Nejad, aynı makale.
22. Kafesoğlu, «Nizam ül-Mülk» İA IX, 329-333; Zehebî XIX, 94-96 Nejad, aynı makale.
23. Melikşahın hanımı Türkân Hatun kızını, kızının üzerine evlenmemek ve câriye almamak şartıyla Halifeye vermeye razı oldu. I Şubat, 1088 de Cafer adında bir çocukları oldu. Mehmelek Halifeyle geçinemediği için 1089 da ayrıldı ve İsfahan'a taşındı. Türkân Hatun ve Melikşah torunları Cafer'i Halife yapmak istiyorlardı ve onu alıncaya kadar yanlarından ayrılmahılar. Hattâ Melikşah torununa Emir el Muminin lâkabını taktı, Halifeden onun adına para basılmasını, Bağdad'da okunan hüt-belerden adının anılmasını istemişse de bunları yapmamakta, halife dirdi. Melikşah ve Mehmelek'in ölümü üzerine Cafer Türkân Hatun'un yanında büyüdü. Bak; Turan, Selçuklular Tarihi, 165; Fikret İşıltan «Muktedî», İA, VIII, 573-575; İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah, İstanbul, 1973, 187 s. İsmet Parmaksızoğlu, Melikşah I, Türk Ansiklopedisi XXIII, 463-465.

Türkân Hatun Halifeyle akrabalık kurdu ve siyasi gücünü artırarak halife üzerinde de etkili oldu. Bir batılı bilginin; «Melikşahın dessâs ve harîs bir kadın olan zevcesi» diye nitelendirdiği (24) Türkân Hatun, 19. Ekim. 1092 tarihinde ölen kocasının ölüm haberini gizledi (25) ve Türk töresine göre yas tutulmasını engelledi (26). Devletin ileri gelenleriyle gizli anlaşmalar yaparak emelleri için müsait bir zemin hazırlamayı denedi. Çeşitli komutanlara elçi ve mektup göndererek bol paralar teklif etti, makamlar vadetti (27). Zira kendi oğlu Şehzade Mahmut henüz dört yaşındaydı ve diğer Şehzadeler Berkyâruk (12 yaşında), Mehmed Tapar (11 yaşında), Sencer (8 yaşında)'in hepsinden daha küçüktü. Mehmet Tapar (1105-1118) ile Sencer (1118-1157)'in başlangıçta tahta geçme amaçları ve faaliyetleri de yok görünüyordu. Türkân Hatun'un en önemli rakib olarak karşısında, eski vezir Nizam ül-Mülk'ün taraftarlarının desteklediği Berkyâruk (1093-1104) kalıyordu. Musul Emiri Gürboğa'yı Melikşah'ın mührü ile Türkân Hatun- İsfahân'a gönderdi (28). Melikşahın emrettiğini söyleyerek kale muhafızından kaleyi aldırttı ve Berkyâruku da yakalatarak hapse attırttı. Daha sonra oğlu Mahmud'un tahta geçmesi için Abbâsî Halifesi Muktedî'ye baskı yaptı. Zira Mehmelek Hatun'un oğlu Cafer (ki halifenin oğlu, kendisinin torunu idi) elindeydi. Onu (29) Halifeye, siyasi çalışmalarında yararlı olması ümidiyle iade etti. Başlangıçta Halife Muktedî, Mahmud'un sultanlığını onaylamak istemedi, yaşının küçüklüğünü ileri sürdü ise de sonunda razı oldu (30) ve onun sultanlığını onayladı. Mahmuda «Nâsır üd-Dünyâ ve'd-Dîn», (yani dünya ve dine yardım eden) ünvanını verdi (31). Yeni Sultanın adına Mekke ve Medine

24. Zettersteen, aynı yer.

25. İbnü'l-Esir, X, 210; Zehebi, XIX, 57; Mehmet Altay Köymen, Selçuklular Devri Türk Tarihi, Ankara, 1963, 72; Turan, Selçuklular Tarihi, 172; Merçil, 61.

26. Hasan İbrahim Hasan, V, 54, Turan, Selçuklular Tarihi, 173; Kehhale, I, 169; İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut, 1966, X, 211.

27. İbn ul-Esir, X, 211.

28. Merçil, 61; İbn ül-Esir, X, 211.

29. İbn'ül-Esir, X, 211.

30. Bar Hebraeus, olayı şöyle özetler: «Türkân Hatun'un oğlu Mahmud ki Sultan Melikşah'ın oğludur, beş yaşında olduğu halde, Bağdat'ta Sultan ilân edildi.» Bak. Hebraeus, 334.

31. Prof. M. Altay Köymen eserinde «Kendisine (Türkân Hatun'a) oğlunun küçüklüğünden dolayı saltanatını şeriatın caiz görmeyeceğinden bahsedildiği zaman devrin en büyük otoritesi olan Gazzalî'ye başvuruldu ve muvafakatı alındıktan sonra Mekke ve Medine'de dahil olmak üzere

dahil, bütün islâm ülkelerinde hutbe okundu (32). Aşağı yukarı aynı anda meydana gelen bu olaylar sırasında Melikşah'ın ölümünün duyulmasından sonra Nizamülül-Mülk'ün taraftarları harekete geçti. Berkyâruk'u hapishaneden kaçırdılar, onun adına hutbe okutup ona bey'atla, onu sultan olarak tanıdıklarını ilân ettiler (33). Türkân Hatunla oğlu Mahmud ordusuyla Bağdat'dan İsfahan'a doğru hareket etti. Bunu duyan Berkyâruk ve taraftarları Rey şehrine doğru geri çekildiler. Bu sıralarda kendisine birçok iltihaklar oldu. Nizam ül-Mülk'ün adamlarından «Erkuş» adlı komutan da Berkyâruk'a iltihak edenler arasındaydı. Berkyâruk ile Mahmud ve annesi arasındaki taht mücadelesi gerçekte Nizam ül-Mülk ile Tâcülmülk taraftarları arasındaki mücadele durumundaydı. İspatlanmış olmamakla beraber Nizam ül-Mülk taraftarları Tâcülmülk'ü Nizam ül-Mülk'ün katili olarak kabul ediyor, böyle bir suçla itham ediyorlardı (34).

Türkân Hatun, Melikşah'ın tükenmez hazinesini amacı ve emeli uğrunda harcadı, oluşturduğu orduyu Berkyâruk'un üzerine gönderdi. Berucird adlı yerde iki ordu karşılaştı. Burada Türkân Hatun'un ordusunda bulunan emir (Yılberd, Gümüştekin, Candar... gibi emirler) ve askerlerin bir kısmı Berkyâruk tarafına geçtiler (35). Türkân Hatun'un askerlerinin bozguna uğramasını sağladılar. (1093 yılı ocak ayı sonu) Daha sonra Türkân Hatun'un ordusu takip edildi ve İsfahanda kuşatıldı. Ancak Batinî ayaklanması yüzünden kuşatılma kaldırıldı (36). Bu arada

bütün İmparatorlukta Mahmud'un adına hutbe okundu» ifadesini kullanır. Köymen, 73; Ancak diğer eserler Gazzali'nin böyle bir muvafakattan bahsetmezler. Aksine Gazzali yaşı küçük olanın şer'an (dinen) Sultan olamayacağını beyan etmiştir. Bak: İbnü'l-Esir, X, 214; Hasan İbrahim Hasan, V. 54; Turan, Selçuklular Tarihi, 177; Bahriye Üçok, İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar, Ankara, 1981 177.

32. İbnü'l-Esir, X, 214; Tarih alarak 22 Şevval, 485, zikredilir (26 Kasım, 1092), Yıldız, VII, 143.
33. İbnü'l-Esir, X, 215; Merçil, 62.
34. İbn'ül-Esir, X, 216.
35. İbn'ül-Esir, X, 219; Merçil, 62.
36. İbn'ül-Esir, X, 216; Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme'sinde Tacülmülk'ün öldürülüşünü şu cümlelerle anlatır: «İki taraf askeri birbirini gördüğü zaman hamle edip, kılıç ve balta vurdular. Bir müddet savaştıktan sonra Tacülmülk'ün askeri Berkyâruk'un tarafına geçti. Böyle olunca Tacülmülk'ün durmaya gücü kalmadı, mağlûp oldu. Kaçmaya çalıştı ise de. Nizamülül-Mülk'ün kulları yolunu kestiler, önce burnunu ve kulağını kesip, askerin içinde gezdirdiler, sonra parça parça ettiler. Çünkü Nizamülül-Mülk'ün ölümüne onun sebep olduğuna inanmışlardı.» Bak: Ahmed b. Mahmud, II, 31.

Nizam ül-Mülk taraftarları tarafından Tâcülmülk 1093 yılında öldürüldü. Berkyâruk ise Nizam ül-Mülk taraftarlarını elinde tutmak için onun oğlu «İzz'üd-Devle»yi vezirliğine atayarak onların desteğini korudu. Türkân Hatun da yılmıyor, yeni oyunlara başvuruyordu. Siyasî arzularını gerçekleştirmek için Melikşah'ın amca çocuğu, Berkyâruk'un dayısı ve Yâkütî'nin oğlu olan «Gence» (37) Meliki İsmail'e haber gönderip evlenme ve saltanatını paylaşma teklifinde bulundu. İsmail için bu teklif cazip geldi ve Berkyarukla savaşa karar verdi (38). Türkân Hatun'un askerleri ise onun bu teklifini benimsemediler ve karşı çıktılar. Bu karşı oluşun da tesiriyle -Berkyaruk ile karşılaşan- İsmail yenilgiye uğradı ve İsfahan'a geri çekildi (3. Şubat. 1094) Bu olay üzerine Berkyaruk'un Bağdat'da sultanlığı ilân edildi. Abbasi Halifesi Muktedî öldü ve yerine oğlu Mustazhir (1094-1118) geçti. Resmî olarak Sultan kabul ettiği Mahmud adına hareket eden Türkân Hatun mücadeleyi bırakmadı. Ancak İsmail de bu arada komutanları Aksungur, Gümüştekin ve Bözan tarafından öldürüldü (39). Bu arada Berkyaruka karşı yeni ve tehlikeli bir rakib ortaya çıktı. Bu, Berkyaruk'un amcası «Tutuş» du. (1062-1095). Tutuş, Türkân Hatunla mukadderatını birleştirmeyi düşünüyordu. Bu maksatla Azerbaycan'a girdi ve Türkân Hatun da O'nunla gücünü birleştirmek üzere İsfahadan ayrıldı (40). Ancak yolda hastalanan Türkân Hatun İsfahan'a dönerek 1094 yılının ekim ayında öldü (41). Askerlerinin bir kısmı Berkyâruk'a, bir kısmı da Tutuş'a katıldı. Böylece Tutuş ve Berkyâruk karşı karşıya kaldılar. Tutuş Berkyaruk'un kuvvetlerini bozguna uğrattı. İsfahan'a sığınmaya mecbur oldu. Bu durumu öğrenen Halife Mustazhir Tutuş adına camilerde hutbe okuttu (42).

37. Azerbaycan'ın büyük şehirlerinden biridir. Bak: Mirza Bala «Gence», İA IV, 762-766.
38. Turan, Selçuklular Tarihi, 177; Hasan İbrahim Hasan, V, 55, Köymen, 73, İbn'ül-Esir, X, 221.
39. İbn'ül-Esir, X, 221, 224.
40. İbn'ül-Esir, X, 222.
41. Bazılarına göre bir süikast sonucu öldü. Bak: Turan, Selçuklular Tarihi, 177; Hasan İbrahim Hasan, V, 56; Doç. Dr. Coşkun Alptekin, Türkân Hatun'un ölümü ile ilgili olarak şunları yazar: «Saltanat ihtirası ile yanan bu kadının aşırı davranışları, yakın çevresi tarafından da tasvip edilmediğinden, o odasında perde kaytanı ile boğdurulmuştu. Türkân Hatun'un ölümü üzerine, ona bağlı askerlerin bir kısmı Berkyaruk'u, bir kısmı ise Tutuş'u desteklemeye başladılar» Bak: Yıldız, VII, 147.
42. Ali Sevim, «Tutuş», İA, XII-2, 134-137; Ayrıca bak: Ebu Abdullah Muhammed el-Azimi, Azimi Tarihi (Selçuklularla ilgili bölümler), Çev. Ali Sevim, Ankara 198, 829, 95.

Sultan Mahmud, büyük kardeşi Berkyâruk'a karşı saygılı davrandı. Sarayında onu misafir etti (43). Sultan Mahmud'un komutanlarından Emîr Üner Berkyâruk'u tutukladı ve Sultan olmasını önlemek için gözlerine mil çekmek suretiyle kör etmeyi plânladı. Ancak bu sıralarda Sultan Mahmud'un çiçek hastalığına yakalanarak ölmesi bu planın uygulanmasına imkân vermedi (1094). Mahmud'un ölümüyle Berkyaruk Sultanlık tahtına oturdu. Böylece Türkân Hatun ve onun oğlu Sultan Mahmud tarihe, pek de iyi hatıralar bırakmadan, ayrıldı.

S o n u ç

Türkân Hatun akıllı, dirayetli, akıllı ve dirayetli olduğu kadar ihtiraslı bir hanım sultandı. İhtirası uğruna iç karışıklıkların çıkmasına, birçok savaşların yapılmasına ve bu savaşlarda derya gibi Türk kanının akmasına sebep oldu. Bütün bu çalışmalarını ve meydana getirdiği tahribatı sonunda oğlu ve kendisi hiçbirsey elde edemedi. İmparatorluğun zayıflamasını ve parçalanmasını hızlandırdı. Merhum tarihçilerimizden Prof. Dr. Osman Turan Türkân Hatun'un oynadığı rolü, «Melikşah'ın zevcesi Karahanlı Terken Hatun devletin uğradığı buhranda birinci derecede âmil olmuştu (44)» cümlesiyle anlatır. Bir başka yerde de Selçuklu Devletinin dahili savaşa sürüklendiğine ve fiilen parçalandığına işaretler, bu parçalanmanın sorumluluğunun Türkân Hatun'a ait olduğunu şöyle anlatır :

«Terken Hatun eski nüfuzu, kuvvetli taraftarları ve nihayet Karahanlı Hanedanından bir prenses olması dolayısıyla bu büyük buhranı yaratmış ve siyasî nizamda ciddiyetle sarsılmıştı (45).»

Türk Tarihi boyunca devlet ve millet hayatında, savaşta ve barışta hanımların da büyük rol oynadıkları bilinen bir gerçektir. Özellikle Türk devlet geleneğinde sultan hanımlarının devlet yönetiminde ve devlet protokolünde önemli bir yeri olagelmiştir. Devlet yönetiminde sultanın ortağı ve yardımcısıdır. Sultan hanımlarında Türk devlet yapısında mevcut disiplin içinde görev ve sorumluluklarının idrakiyle hareket ederler, çoğunlukla devleti

43. Ahmed b. Mahmud, II. 32; İbn'ul-Esir, X. 381, Yıldız, VII, 147-407.

44. Turan, Selçuklular Tarihi, 240.

45. Turan Türk Cihan Hakimiyeti, I, 128.

destekleyici ve yükseltici roller oynarlardı (46). Devlet ve milletin menfaati, vatanın korunması bahiskonusu olunca -sultan hanımı olmaya gerek yok- bütün müslüman Türk hanımlarının hiçbir ölçüye sığmayan fedakârlıklara katlandıklarını çokyakın tarihlerdeki örneklerden de biliyoruz. Bu kahraman Türk kadını örneklerini destanlarımızda ve tarih kitaplarımızda çoğaltabiliriz (47). Bunların en güzel örneklerinden birisi Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (1040-1063) hanımı Altuncan Hatun'dur. Altuncan Hatun, kocası Sultan Tuğrul Beyin, Hemedan'da İbrahim Yınal (Tuğrul Bey'in üvey kardeşi) tarafından kuşatıldığını (1058) öğrenince, Halife, vezir ve oğlunun muhalefetlerine rağmen, kocasını kurtarmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadı. Kendi öz oğlunu eliyle zincire vurdu, Selçuklu Devletinin ve Sultan Tuğrul'un otoritesini ve kaderini kurtardı. Devletin yüksek menfaati için hiçbir tehlikeden ve zorluktan yılmadı, hatta kendisi ölürken de Tuğrul Beyin, Halifenin kızıyla evlenmesini vasiyet etmek suretiyle fedakarlık örneği verdi (48). Makalemizde anlattığımız Türkan Hatun ise bu güzel örneğin aksine, ihtirası uğruna Selçuklu Devletinin parçalanmasına, zayıflamasına, deryalar gibi Türk kanının akmasına sebep olan Türk tarihinin talihsiz Hatunlarından birisidir. Bunun yanında Türkan Hatun aklını, cesaretini, kabiliyetlerini başka türlü kullanmış olsaydı tarihin akışı değişebilir, Selçukluların birlik ve beraberliği ile farklı bir dünyanın oluşmasına sebep olabilirdi.

46. Türk Devlet anlayışı ve geleneği hakkında umumi bilgiler için bakınız: Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı 13. Yüzyıl Sonlarına Kadar Ankara, 1982; İsmet Parmaksızoğlu, Türklerde Devlet Anlayışı İmparatorluk Devri 1299-1789, Ankara, 1982; Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün, Ankara, 1981.
47. Türk Destanları hakkında genel bilgi için bak: M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, yayıncı: O.F. Köprülü- N. Pekin, İstanbul, 1980 41-66; Orhan Türkdoğan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, Ankara, ?, 303-341; Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, İstanbul, 1971, I-II;
48. M. Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamani, İstanbul, 1976, 64-76; Ahmed b. Mahmud, I, 37-49, M. Altay Köymen «1976 Dünya Kadınlar Yılı Müna-sebetiyle Devlet Kurtaran Örnek Bir Türk Kadını», Milli Kültür Dergisi, Ocak-1977, sayı, I, 44-45.